

"כלכלת השלוס" – הזיה בחזות חזון

מרטין שרמן

מאז ימיו של ד"ר גבלס לא היה עוד מקרה דומה, שבו חזרה מתמדת על שקר הניבה פירות כה מרובים, ומכל השקרים הפלשתיניים אין לך שקר גדול ומוחץ יותר מזה התובע הקמת מדינה פלשתינית נפרדת בגדה המערבית.

שר-החינוך לשעבר, פרופ' אמנון רובינשטיין, "שקרים ופלשתיניים", הארץ (30.7.76)

ושל יתר מדינות האזור. אדרבא, הניתוח יצביע על כך כי קיים יסוד מוצק לחשש כי מימוש "התהליך המדיני" אף יביא להחמרה קשה בכלכלת ישראל ובזו של הפלשתינים.

שאלת ההיגיון הכלכלי

אוי לציין כי ההקפדה בשימוש במונח "מדינה ערבית נוספת" במקום "מדינה פלשתינית" אינה מקרית בהקשר זה. היא באה להצביע מראש על היסוד לפסימיות לגבי עתידה של אותה מדינה. הרי דרושים נימוקים מרחיקי-לכת כדי לבסס טיעון שאופייה הכלכלי של מדינה ערבית נוספת, נטולת משאבי נפט, יהיה שונה בהרבה מיתר מדינות ערב הנטולות משאבי נפט, אלא אם כן מניחים שניתן לכפות על ישות חדשה זו תכונות שונות לגמרי מאלה המאפיינות מדינות ערביות אחרות. אם לא כן, אין סיבה להניח כי התל"ג לנפש יהיה שונה בהרבה מזה המאפיין מדינות ערב אחרות נטולות אוצרות נפט – דהיינו 990-1500 דולרים. למעשה, כלכלת ירדן, מדינה שבה רוב האוכלוסייה פלשתינית, יכולה לשמש קנה-מידה לביצועיה של כלכלה של מדינה נוספת שבה רוב אוכלוסייתה תהיה פלשתינית. וכך מתאר רמי חורי את המציאות הכלכלית השוררת בעמי ערב:

מבוא

תימתם של ההסכמים הידועים כ"הסכמי אוסלו" – הצהרת העקרונות (ה-DOP) או "אוסלו ו", בספטמבר 1993, ובמיוחד הסכם הביניים בספטמבר 1995 – "אוסלו ו" – הגבירו מאוד את ההסתברות להקמת מדינה ערבית נוספת במזרח התיכון, מערבית לנהר הירדן. חתימתם היתה מלווה בהתרגשות רבה ברחבי העולם והציתה תקוות רבות לעתיד ורדד של שלווה ושל שגשוג.

בתחום הביטחוני, בישרו אדריכלי ההסכמים על בואם של "ימים ללא דאגה, לילות ללא חרדה", בהם "לא תלחץ עוד האצבע על ההדק". בתחום הכלכלי הבטיחו אותם אנשי חזון כי עידן של פיתוח וקידום חסר-תקדים עומד בפתח, ובו יקום "מזרח תיכון חדש". אולם על אף התהילה לה זכו, קשה לזהות סימנים למימוש הבטחותיהם, הן בתחום השלווה והן בתחום השגשוג.

רשימה קצרה זו תתמקד בעיקר בהיבטים הכלכליים של "התהליך המדיני", ותציג נימוקים מדוע יש סבירות נמוכה ביותר כי הקמת מדינה ערבית נוספת בשטחי יש"ע תביא לשיפור במצבם הכלכלי של תושביה, או בזה של ישראל

ד"ר מרטין שרמן מרצה בחוג למדע המדינה באוניברסיטת תל-אביב. מ"ש שימש יועץ כלכלי לשר-החקלאות, והוא חבר מערכת נתיב. מאמריו בסוגיות אסטרטגיות ומדיניות ראו אור בכתב-העת.

ברחבי העולם הערבי רמת חייהם של מרבית התושבים ירדה, כתוצאה מחוסר האיזון בעשור וחצי האחרונים, בין גידול האוכלוסייה לבין משאבים כלכליים/טבעיים. הנתונים העדכניים ביותר הזמינים כיום, הדוח הכלכלי הערבי המאוחד, (Unified Arab Economic Report, 1997) מראה שבין השנים 1980-1996 גדלה אוכלוסיית הערבים מ-165 מיליון ל-257 מיליון, כלומר ב-56 אחוזים, בעוד שהתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) הערבי הכולל במחירים שוטפים גדל ב-32 אחוזים, מ-437 מיליארד דולרים ל-576 מיליארד. על כן, התמ"ג לנפש בעולם הערבי ירד ב-14 אחוזים במשך שבע-עשרה שנים, בתקופה שמרבית העולם נטה לראות את הערבים כעשירים.

מגמה מצרפית זו נוטה להסתיר מציאות קשה אף יותר ברמת המדינה הבודדת, מאחר שהכנסותיהן הגבוהות ואוכלוסיותן הקטנות של המדינות מפיקות הנפט מעוותות את המספרים. ירדן, למשל, מאפיינת מדינות בעלות הכנסה נמוכה, שכה נפוצות באזור. התמ"ג לנפש בירדן בשנים 1985-95 עלה ב-103 אחוזים במחירים דינריים שוטפים, אולם צנח ב-16 אחוזים במחירים דינריים קבועים וב-59 אחוזים במחירים דולריים קבועים (מ-2,144 דולרים ל-908 דולרים).¹

אולם כל ניסיון להפוך את המדינה החדשה למדינה לא-ערבית, נוגד לחלוטין את לשון התביעה הפלשתינית לעצמאות ואת רוחה, כפי שהן באות לידי ביטוי באמנה הפלשתינית. הסעיף הראשון באמנה קובע מפורשות שהעם הפלשתיני מהווה חלק מהאומה הערבית. בהקשר זה, בולטת העובדה כי המדינה המזרח-תיכונית היחידה שהצליחה להגיע לרמת תל"ג לנפש של מדינה תעשייתית מתקדמת היא ישראל (טבלה א' בסוף המאמר). לפיכך, אין מנוס מהמסקנה כי קדמה ופיתוח כלכלי אינם תופסים מקום גבוה בסדר היום הלאומי הערבי, אלא אם כן יש רצון להסביר את הכישלון הכלכלי הגורף של העולם הערבי בנימוקים גזעניים פסולים. הרי בהעדר הנחה של נחיתות מולדת (הנחה שכותב שורות אלה דוחה מכל וכול) אין הסבר אחר לכך שרק ישראל הגיעה להישגים כלכליים התואמים את אלה של העולם המפותח (לניתוח מפורט יותר של הסיבות לנחשלות הכלכלית בעולם הערבי ראה להלן: "שאלת החזון האזורי").

על כן, אם אכן שגשוג כלכלי הוא הערובה היחידה ליצירת היציבות הדרושה להצלחת "התהליך המדיני", כפי שטוענים חסידי, נראה כי למרבה הפרדוקס, הדרך היחידה להשיג את השגשוג הנכסף היא לדאוג לעיצובה של המדינה הערבית הנוספת בדמותה של ישראל, כאשר דווקא ההשתחררות מישראל, כדי לאפשר לה לבטא את "ערביותה", מהווה עצם העילה להקמתה.

שאלת העומס הכלכלי-ביטחוני

חת הטענות של חסידי "התהליך המדיני" היא כי בתנאי שלום ישראל תידרש להשקעה קטנה יותר במגזר הביטחוני, ועל כן תוכל להפנות משאבים

רבים יותר למגזר המשקי-האזרחי. אולם גם בדיקה שטחית של המציאות תחשוף מיד את חוסר היסוד שבטענה הזו. הרי אף התומכים הנלהבים ביותר של "התהליך" מחייבים את שמירת עצמתה הצבאית של ישראל גם לאחר ביצועו. הסיסמה השגורה בפייהם בהקשר זה היא ש"צה"ל צריך להישאר צבא חזק, שהרי רק צבא יוכל לשמור על השלום". וכאן מתעוררות מיד שתי שאלות פשוטות אך נוקבות: "מדוע?" ו"היכן?" כלומר מדוע יהיה צורך מתמשך בקיום "צבא חזק" והיכן יתפרס "הצבא החזק" כך שעצמתו תוכל לבוא לידי ביטוי?

התשובה לשאלה הראשונה פשוטה יחסית. צריך להמשיך ולהחזיק "צבא חזק" משום שכנראה גם אחרי מימוש "התהליך" עדיין יישארו איומים חמורים על ביטחון המדינה, שרק צבא חזק מסוגל להתמודד אתם. התשובה לשאלה השנייה בעייתית יותר. הרי "צבא חזק" אינו צבא מדומה, ופריסתו דורשת שטח רב (כך, למשל, הכוחות האמריקניים במבצע "סופת מדבר" התפרסו על שטח שרוחבו גדול מזה של ישראל כולה, מהים עד הירדן).

היכן אפוא מתכוונים מחייבי "התהליך המדיני" למקם את "הצבא החזק" אחרי יישום "התהליך"? הרי ממדיה של ישראל, לאחר כינונה של ישות ריבונית נוספת בין הירדן לרצועת החוף, יקשו מאוד על פריסה מבצעית של צבא מודרני, ועלולים להפכה לבלתי-אפשרית. כלומר, גבולות ישראל לאחר הנסיגות המתחייבות מה"תהליך" יצרו מצב שבו הגנת ישראל (במקרה של מימוש האיומים עליה) תהפוך משימה קשה ביותר – אם לא בלתי-אפשרית, ואת תהליך ההתכוננות לאיומים (טרם מימושים) – למטלה יקרה ביותר, שתכביד מאוד על כלכלת המדינה. בהקשר זה, מילותיו הבהירות של שמעון פרס מהוות התראה חד-משמעית:

המשאבים העומדים לרשות מדינה יש להם סוף. השקעות בהגנה, שהמדינה זקוקה להן בהעדר גבולות אסטרטגיים, באות על חשבון צרכים אחרים. ההבדל הזה בהשקעות בהגנה יוצר במקרים מסוימים שינוי של איכות במצבה הכללי של המדינה וברמתה מבחינת המשק, החברה והחינוך. מדינה שיש לה יתרון גבול אסטרטגי תוכל להשקיע פחות (או להפיק תועלת צבאית ומדינית גדולה יותר מהשקעותיה) בביצורים, בקיום כוח מגויס בכוננות, בחימוש...²

עד כמה גבולות ישראל יהיו חסרי ערך אסטרטגי לאחר מימוש "התהליך המדיני", בכל ממדיהם האפשריים, ומה יהיו העלויות הביטחוניות הכרוכות בחסרונות האסטרטגיים הללו, משתקף מיד גם בבחינה חטופה ביותר:

א. *ממד הרוחב*: רוחב מרכזו של ישראל יצטמק לרצועה צרה של 15-20 ק"מ, לאורך כ-100 ק"מ במישור החוף, המכיל כ-80 אחוזים מאוכלוסיית המדינה וכ-80 אחוזים מפעילותה הכלכלית. היכן וכיצד ניתן היה להקים מערך הגנה עבור תושביה ומפעליה של הרצועה הזאת, כשאנו זקוקים עדיין ל"צבא חזק"? הלא לפי הדעה המקובלת בחוגים צבאיים, העומק המזערי הדרוש לכך הוא כ-50 ק"מ.

¹ Rami Khouri, *New Routes* (Uppsala, Sweden), Jan. 1998 – מצוטט ב- *Middle East Quarterly*, vol. 5(3), p. 22.

² שמעון פרס, *כעת מחר* (ירושלים: כתר, 1978), עמ' 235.

אזרחיה; ובזמן מלחמה – יהיו גבולות המדינה הפלשתינית קו זינוק מצוין לכוחות ניידיים, כדי לפרוץ מיד לעבר התשתית החיונית לקיום ישראל, לפגוע מיד בחופש הפעולה של חיל-האוויר הישראלי מעל שמי ישראל, ולהקזיז את דם האוכלוסים... בסמיכות מקום לקו הגבול.⁵

קשה לדמיין נסיבות עגומות יותר עבור עתיד משק המדינה.

ג. **ממד הגובה:** הקמת מדינה ערבית במרבית השטח של גב ההר ביו"ש ייצור מצב שבו כל התשתית האזרחית והצבאית בתוך "הקו הירוק" – נמלי-תעופה אזרחיים וצבאיים, נמלי ים, מערכת התחבורה היבשתית, מערכת המים המתוקים, רשת החשמל ותחנות הכוח העיקריות, מרכזי תקשורת ותמסורת, מרכזי פיקוד ושליטה וכאמור – 80 אחוזים מהאוכלוסייה האזרחית – יהיו חשופים ופגיעים מבחינת אש ותצפית מרכזי יו"ש, שבידי הערבים, השולטים שליטה מוחלטת בשפלה היהודית הפרושה לרגליהם. בתנאים אלה, אף הנשק הזול והזמין שבידי גורמים לא-ממלכתיים "אויבי השלום" יוכל, על-ידי התקפה מזדמנת של קטיושה או מרגמה מדי שבוע או שבועיים, לשתק את חיי השגרה בלב לבה של המדינה ולשבש כל אפשרות של קיום סדר כלכלי או חברתי תקין.

שמעון פרס התריע בחריפות נגד מימוש תרחיש כזה, והזהיר כי "טילי כתף נ"מ וני"ט [בידי גורם ערבי ביו"ש] יהיו איום לא רק על עוברי-אורח, אלא על כל מטוס ומסוק שימריא בשמי ישראל, ועל כל כלי-רכב שינוע בעורקי התנועה העיקריים בשפלת החוף".⁶

ישראל, נטולה זכות (ויכולת) לבצע מעצרי מנע ומרדפים אפקטיביים, תישאר חסרת-אונים מול מציאות זו, המאיימת לשחוק ולפורר את עצם רקמתה המשקית-חברתית. למאמינים כי ניתן יהיה להתמודד עם מצב זה באמצעות פעולות ענישה ישראליות דוגמת "ענבי זעם", ראוי להאזין היטב לדבריו המפוכחים של מי שכהן כשר-החינוך מטעם מרצ, פרופ' אמנון רובינשטיין, אשר התפלמס עם טענת אנשי שמאל כי "אם יאיימו עלינו בתותחים מקלקליה נאיים או בתותחים על קלקליה".⁷ על כך הגיב רובינשטיין:

... התשובה [לטענה זו] פשוטה בתכלית. העולם הערבי יכול להסתדר, לחיות, לשגשג ולהתעצם גם אם תותחינו יאיימו על קלקליה וגם אם נפגע בה. ישראל הקטנה והחשופה לא תוכל להתקיים ולשגשג אם יפגזו ויחובלו ריכוזיה העירוניים, נמלי-התעופה הפגיע שלה, כבישיה הצרים והמתפתלים. זה ההבדל היסודי בינינו לבינם. זוהי הסכנה האיומה הנעוצה בקיומה של מדינה שלישית, ריבונית ועצמאית, בינינו לבין הירדן.⁸

אין זה המקום לדיון מפורט בטרונות החיוניים (אם כי המינימליים) ששליטה בשטחי ישיע מעניקים להגנת החוף, בייחוד בעידן של נשק מודרני ארוך-טווח,³ אך ברור כי ויתור עליהם יחייב הצטיידות באמצעים טכניים מלאכותיים רבים, מגוונים ויקרים ביותר, אשר יהוו רק פיצוי חלקי על אבדן הנכסים האסטרטגיים הקרקעיים. על כן, מבלי להיכנס לשאלה של ייתכנות מבצעית (או היעדרה) ושל חלופות ביטחוניות שונות המבוססות על ויתור של ישראל על מרבית שטחי יו"ש, ניתן להסיק שעלות יישומן תהיה מיליארדי דולרים וכך גם ההוצאות להפעלתם השוטפת. למשל, העלות של ירידת צה"ל מהגולן והקמת מערכות (אזרחיות וצבאיות) חלופיות בגליל, מוערכת ב-30 מיליארד דולרים בערך, ותוספת העלות להפעלתן השוטפת ואחזקתן מוערכת ב-5 מיליארד דולרים לשנה בערך.⁴ יש להניח כי היערכות דומה עקב יציאת צה"ל מיו"ש, שתתחייב מהקמת מדינה פלשתינית, תעלה הרבה יותר. מובן שהקצאת סכומי עתק כאלה לביטחון, פירושה גזילתם מהמגזר הפרטי, בניגוד מוחלט להיגיון המנחה מאחורי המרכיב הכלכלי של "התהליך המדיני".

ב. **ממד האורך:** משמעות התהליך המדיני היא יצירת גבול ארוך ומפותל של מאות קילומטרים, הנושק לפאתי המטרופולין הישראלי, מרחק הליכה בלבד ממרכזי אוכלוסייה עיקריים, כגון אלה במישור החוף, שיהיו חשופים לחדירות של קבוצות טרור מקרב "אויבי השלום". לא צריך מומחיות צבאית מיוחדת כדי לשער כמה משאבים (אנושיים וטכניים) דרושים לאבטחת גבול כזה. כמו כן, לא צריך מומחיות כלכלית מיוחדת כדי להבין מה תהיה העלות העצומה הדרושה לאבטחת גבול מעין זה. הקושי גדול עוד יותר כאשר מדובר בצבא שנשען עדיין במידה רבה על כוח מילואים.

המאמץ האדיר שיידרש לשמירת גבולה המזרחי של המדינה יטיל עומס בלתי סביר על המשק והחברה. קשה מאוד לתאר צמיחה ושגשוג במצב שבו חיי השגרה בלב-לבו של המטרופולין הישראלי יהיו תחת איום מתמיד של העתקת המציאות של גבול הצפון לגבול המזרח, כאשר מעברו השני אין רצועת ביטחון ולו גם של מטר אחד, אין מיליציה פר-ישראלית, דוגמת צד"ל, ואין נוכחות צבאית ישראלית. שמעון פרס מתאר בצבעים קודרים את המציאות העלולה לשרור לאחר הקמת מדינה פלשתינית לפאתי הכרך האורבני של ישראל:

... הקמת מדינה [פלשתינית] כזו פירושה – נהירת כוח פלשתיני לוחם (יותר מ-25,000 לוחמים על נשקם) אל תוך יהודה ושומרון; כוח זה, בצירוף צעירי המקום, יכפיל את עצמו בתוך זמן קצר – נשק וציוד לא יחסרו לו; בתוך זמן לא רב תקום ביהודה ושומרון וברצועת עזה תשתית למלחמה; יהיו לישראל בעיות של ביטחון שוטף, והן עלולות לדרדר את ישראל למלחמה, או לערער את המורל של

³ על אף הטענה שמפיצים חוגים פוליטיים בישראל כאילו הטווח המוגדל, הניידות המוגברת וכוח האש המוגבר של מערך כות נשק מודרני מפחיתים מחשיבותו של השטח כנכס אסטרטגי חיוני. שמעון פרס קבע כבר נחרצות (שם) כי "במאה העשרים, עם התפתחות יכולת התגורר עה המהירה של צבאות, עחתה חשיבותו של ער-מק שטחי ההגנה... בהי-עדרו של גבול ביטחון, צפויה המדינה להכחדה במלחמה...". תפיסה דר-מה משתקפת מדברי יג-אל אלון: "החידוש וההתחכום במערכות נשק [כולל] הופעתם של טילי קרקע-קרקע ומטו-סי-קרב על-קוליים... איננה מורידה את ערכם של עומק אסטרטגי ומכ-שולים טבעיים, אלא מג-בירה את חשיבותם. הדבר נכון במיוחד במק-רה הגיאוגרפי הקשה של ישראל...". Y. Allon, "Israel: The Case for Defensible Borders," Foreign Affairs, Oct. 1976, pp. 38-54.

⁴ Yoash Tsiddon, At What Price the Golan Heights, Policy Paper No. 5, Ariel Center for Policy Research, 1997.

⁵ פרס, שם, עמ' 232.

⁶ ריאיון ל**דבר**, 27.6.75.

⁷ אמנון רובינשטיין, "מל-כוד המדינה השלישית", **הארץ**, 6.8.76.

⁸ שם.

קשה להבין כיצד ייווצר אקלים נוח להשקעה ולפיתוח כאשר לבת הכלכלה הלאומית עלולה להימצא תחת איום מתמיד מקניהם של קנאים.⁹

ד. **ממד העומק:** מי התהום, הנמצאים בשכבות סלע תת-קרקעיות (אקוויפרים) שמתרעות משני עברי הקו הירוק, מהווים כיום את המקור העיקרי למי השתייה למרבית המטרופולין הישראלי.¹⁰ יתר על כן, האקוויפר משמש מאגר לעודפי הכנרת בשנים ברוכות, והופך עודפים חד-שנתיים אלה לעתודות רב-שנתיות לשימוש בשנים שחונות.¹¹ גורל מי תהום אלה, הן מבחינת שאיבת-יתר והמלחת המקורות והן מבחינת זיהום מימיו מזרימות בלתי מבוקרות של ביוב ושופכין, נקבע בין היתר על-ידי הנעשה ביו"ש.¹² ויתור על השליטה של ישראל בנעשה ביו"ש, פירושו אפוא ויתור לא רק על מקור מי השתייה העיקרי של המדינה, אלא למעשה על גורל מרבית משק המים. בעניין זה הזהיר שבעון אמריקני נודע, כי כל קידוח של בארות פלשתיניות אל תוך מקורות המים בשיפולים המערביים של הרי יו"ש "עלול לנתק את האספקה לאתרי השאיבה הישראליים, לגרום להורדת מפלס מי התהום בחלקו של המאגר המשתרע מערבית ליקו הירוק, לחזירת מי מלח לתוך שדות השאיבה הישראליים ולהריסתם לצמיתות".¹³ בעניין הזיהום מזהירים מומחים כי אבדן שליטה חושף את מי התהום לחיסול על-ידי "ביוב, דיזנטריה וטיפוס".¹⁴ ניתן להבין בנקל אפוא את הסיבות לשיגור המכתב משר-החקלאות לשעבר אברהם כץ-עוז, ב-14.5.89, תחת הכותרת "ביטחון המים למדינת ישראל כיום ובעתיד" לראש-הממשלה דאז, יצחק שמיר, ובו האיץ בממשלת ישראל לנקוט צעדים "למנוע הגברת השאיבה מהמקורות הנוכחיים או ממקורות חדשים באזור יהודה שומרון ועזה... [ל]הכין בסיס משפטי ומדיני שיבטיח שליטה וניהול ישראלי של מקורות המים בכל מצב מדיני ופוליטי בעתיד".

חסידי התהליך המדיני נוטים לבטל את חומרתה של סוגיית המים וטוענים כי ניתן לפתור אותה על-ידי התפלת מי ים כדי להגדיל את ההיצע, מחד גיסא, וצמצום חריף של החקלאות (ואף חיסולה) כדי להקטין את הביקוש, מאידך גיסא. יש בהצעה הזו חולשות וכשלים רבים – אסטרטגיים-ביטחוניים, לוגיסטיים ואקולוגיים, אך אין זו המסגרת המתאימה לפרטם,¹⁵ מלבד אולי להזכיר כי דוח "תכנון המים לישראל" מציין כי "אף כאשר ההתפלה תתפוס מקום נכבד, לא תפחת חשיבותו של אקוויפר ירקון-תנינים [אקוויפר ההר המערבי] שישמש כמאגר עונתי ורב-שנתי".¹⁶

אולם אף אם נתעלם מכל יתר ההיבטים ונתמקד בתחום המשקי בלבד, גם אז יתגלו מחירים כבדים עבור ישראל אם היא תיסוג ממקורות המים ביו"ש. ההשקעה במתקני התפלה בעלי כושר ייצור מספיק לפיצוי משק המים על אבדן מימי אקוויפר ההר ולהבטחת אמינות האספקה בשנים שחונות, שבהן מקורות אחרים כגון הכנרת לא יוכלו לספק אלא כמויות מזעריות, עלולה להגיע למיליארדי דולרים, וזה בלי להביא בחשבון את העלויות העצומות

בשינוי תשתית ההולכה, החלוקה והאגירה שמהלך כזה מחייב, ומבלי לכלול את תוספת הוצאות הייצור השוטפות. מובן שהשקעת משאבים במקורות מים ותשתיתם עקב ביצוע "התהליך המדיני" פירושה אי-השקעתם בתחומי תשתית אחרים.

גם ההצעה המחייבת הצטמקות חריפה של החקלאות, בטענה כי אינה מהווה אלא אחוזים בודדים (2-3) מהתלי"ג, כרוכה במחיר כלכלי גדול בהרבה מזה שמוצג בדרך כלל. הרי עם צמצום החקלאות תיפגע לא רק פרנסתם של המגדלים, אלא גם פעילותם של כל ענפי המשק שהם ב"מורד" וב"מעלה" שרשרת החקלאות, כגון ענפי הכימיקלים (דשנים, חומרי הדברה וכו'); תעשיות האריזה (פלסטיק, נייר, קרטון וכו'); הנדסה ומיכון חקלאי (יצור מכונות וציוד לעבודות עיבוד וקטיף ואחזקתם); תובלה (יבשתית, אווירית וימית), ומפעלי עיבוד (כגון רסק, מיצים, יינות וכו'). פגיעה בהיקף החקלאות פירושה פגיעה גם בהיקף ענפים אלה. על כן, גם בלי להביא בחשבון היבטים אחרים, כגון ערכים לאומיים, אקולוגיה, וביטחון אספקת המזון וכו', ממדיו של הנוק המצטבר העלול לנבוע מצמצום היקף החקלאות יהיו גדולים הרבה יותר מהפגיעה הישירה במגדלי התוצרת החקלאית בלבד, ולפי אומדנים מסוימים עלולים להגיע עד 10-17 אחוזים מהתלי"ג.¹⁷

שאלת עומס (המשך)

אחת הטענות המרכזיות של מחיבי "התהליך המדיני" היא כי מאחר שהסכנה האמיתית לקיומה של ישראל אינה "הקלציוניקובים של ערפאת" אלא הנשק להשמדה המונית בידי מדינות ערב, הרי הקמת מדינה פלשתינית: (א) תקטין את מוקדי המחלוקת עם העולם הערבי וכן את מערך האיומים על ישראל; (ב) הדבר יאפשר להשקיע פחות בפיתוח כושר התמודדות במישור האיום הקונוונציונלי מול מדינות בטבעת הקרובה, ויותר בהתמודדות במישור הלא-קונוונציונלי, מול מדינות הטבעת החיצונית.

מאחורי טענה זו מסתתרות הנחות מרחיקות לכת שקשה להתייחס אליהן ברצינות, כגון ההנחה כי הקמת "מדינות" ברכסים הצחיחים של יו"ש תניא את לוב, עירק ואירן מהמשך תכניות פיתוח הנשק שלהן. מובן שלהנחה זו אין כל בסיס במציאות. יתרה מזו, אפשר יהיה לשקול את הקטנת יכולת ההתמודדות הקונוונציונלית של ישראל מול שכנותיה הקרובות ואת ההקצאות בגינה, רק אם מוכנים לבסס את האסטרטגיה הביטחונית של ישראל על הנחה מרחיקת-לכת נוספת: מימוש ודאי של התרחיש הטוב ביותר (best case scenario), אשר במסגרתו ניתן להתעלם מהמדינות השכנות כמקור איום, על אף נסיגת ישראל לגבולות שהוגדרו על-ידי שמעון פרס עצמו כיוצרים "מצב של אי-הרתעה מוחלטת... שיש בו משום פיתוי כפייתי כמעט לתקוף את ישראל מכל העברים".¹⁸

אולם בהעדר נכונות לקבל הנחה זו, הצורך בהמשך קיומה של יכולת התמודדות עם התקפות קונוונציונליות תישאר בתוקף. בשל תנאי הנחיתות הטופוגרפית ואבדן הנכסים האסטרטגיים עקב "התהליך המדיני", העלות

⁹ חריפות איום זה, מנשק קל ונייד בידי גורמים לא-ממלכתיים, אינה קטנה יותר רק משום שקיימים איומים גדר לים יותר מטילים ארזי כייטווה בידי גורמים ממלכתיים, כשם שהאיום של טילי הקט" יושה של היובאללה אינו קטן יותר בגלל טילי ה"סקאד" הנמצאים בידי סוריה. אדרבא, איום של טילים ארוכי-טווח בידי מדינה מאפשר חר פש פעולה גדול יותר לכוחות לא-סדירים, שפעולתם אינה מצדיקה תגובה צבאית מסיבית, כמו במקרה של מדינה שמשמרת טילים בלי-סטיים.

¹⁰ מבקר המדינה, **דוח על ניהול משק המים בי-ישראל** (ירושלים: המוד-פיס הממשלתי, 1990), עמ' 20, 26.

¹¹ שם, עמ' 20, 24.

¹² יהושע שורץ ואהרון זור, **הר, בעיית המים במסגרת ההסדרים בין ישראל לערב** (תל-אביב: תה"ל יועצים בע"מ), עמ' 98-106. הדוח נכתב עבור מרכז יפה למחק-רים אסטרטגיים, אוני-ברסיטת תל-אביב.

¹³ US News and World Report, 16.12.95.

¹⁴ ארנון סופר, **ג'וזלם מ-סט**, 18.9.95. ראה גם את דברי נציב המים, מאיר בך-מאיר, **בג'וזלם לם פוסט**, 1.9.95.

¹⁵ לדיון מפורט בסוגיית אלה, ראה: Martin Sherman, **The Politics of Water in the Middle East: An Israeli Perspective on the Hydro-Political Aspects of the Conflict** (London: Macmillan, 1999), ch. 10.

¹⁶ שורץ וזוהר, שם, עמ' 105.

¹⁷ הדרישה לצמצום הח-קלאות בישראל (ופרט-תו של החקלאי) נגועה במידה לא מבוטלת של קוצר-ראייה (ואף צבי-עות). הרי בדרך כלל לא נשמעת תביעה מקבילה

לצמצום החקלאות הפלשתינית (ופרנסתו של החקלאי הפלשתיני), הניווה מאות מקורות המים, המיד לדלים והולכים. יתר על כן, לא זו בלבד שהחקלאות בישראל משתמשת בדרך כלל בשיטות השקיה חסכוניות יותר, אלא שחלק ניכר מהביקוש למוצרי חקלאות שהגם דל הישראלי היה מספק במקעת הירדן, מהערה ומהגליל בלי לפגוע במקורות מי השתייה המרכזיים. כלומר, ללא שליטה על צריכת המים של החקלאי הפלשתיני, צמצום הצריכה של החקלאי הישראלי יהיה לא רק חסר תועלת, אלא אף מזיק.

¹⁸ פרס, שם, עמ' 235.

¹⁹ פרס, שם, עמ' 255. קשה להניח שגורלם של ההסכמים שנחתמו במזרח התיכון מאז ועד היום מגביר את האמון שניתן לתת בהם. ראוי לקרוא היטב את לעגו של הנרי קייסינג'ר לאמונם של מנהיגים ישראליים בהסכמים בינלאומיים מהיבטים: "הרי מהו [הסכם] שלום מחייב בין מדינות ריבוניות, כשאות מתכונותיה של הריבונות היא הזכות לשנות את דעתך?" Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little Brown, 1979), עמ' 346.

²⁰ פרס, שם, עמ' 235.

²¹ Elyahu Kanovsky, *Assessing the Mideast Peace Economic Dividend* (Ramat-Gan: BESA Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University, 1994).

הכרוכה בשמירת אמינותו של כושר התמודדות זה (אם הדבר ניתן בכלל) תהיה גבוהה לאין שיעור יותר. פירוש הדבר הוא, שלא רק שהקמת מדינה פלשתינית לא תקטין את הסיכונים הלא-קונוונציונליים ממדינות שאינן נוטלות חלק ב"תהליך המדיני", אלא היא אף תחייב הקצאת משאבים רבים יותר במישור הקונוונציונלי כדי לקדם מצב שבו התרחיש הטוב ביותר המקווה לגבי המדינות שנוטלות חלק ב"תהליך" לא יתקיים בעתיד. בעניין זה, טוב תעשה ההנהגה הישראלית אם תביא בחשבון את המצב במזרח התיכון כפי שתיאר אותו שמעון פרס, כשאמר כי "הבעיה העיקרית איננה [השגת] הסכם, אלא קיומו של הסכם כזה הלכה למעשה. מספר ההסכמים שהפרו הערבים אינו נופל ממספר ההסכמים שקיימו".¹⁹ על כן, כפי שצוין לעיל, משום ש"המשאבים העומדים לרשות מדינה – יש להם סוף",²⁰ הקצאת משאבים גדולה יותר ליצירת מענה להתקפה קונוונציונלית פירושה משאבים מעטים יותר ליצירת מענה נגד איומים לא-קונוונציונליים, כגון פיתוח יכולת מכה שנייה על פלטפורמות ימיות ותת-ימיות, מערך נגד טילים בליסטיים (BMD) ואמצעי מודיעין משוכללים. לחלופין, אם אין מנוס מפיתוח מערכות להתמודדות עם האיום הלא-קונוונציונלי, פירוש הדבר שיש להקצות לביטחון חלק גדול הרבה יותר מהת"ל, על חשבון פיתוח המגזר האזרחי.

על כן, נראה שקיימת סבירות גבוהה כי מימוש "התהליך המדיני" והקמת מדינה ערבית נוספת בישי"ע עלולים להביא להיפוכן של התוצאות שביגן הוא הובא לעולם, כלומר, במקום הקלה בעומס הביטחון – החמרתו, במקום שחרור משאבים – הצטמקות המשאבים לפיתוח כושר התמודדות עם איומים שמקורם בנשק לא-קונוונציונלי בידיהן של מדינות ב"טבעת החיצונית", ובמקום הגדלת היכולת להפנות משאבים מהמגזר הביטחוני למגזר האזרחי – הקטנתה.

שאלת החזון האזורי

אחת הטענות התמוהות ביותר שמושמעת בזכות הקמת מדינה ערבית נוספת בין מדינת ישראל לבין ממלכת ירדן, היא שמדינה כזאת תסלול את הדרך לשילוב ישראל בכלכלת האזור ותביא לגלגל של פיתוח, קדמה ושגשוג. הטענה תמוהה, משום שהיא משקפת יחס של יהירות ותחושת עליונות כלפי העולם הערבי, כאילו "יילידים" במדינות האזור אינם מודעים לכך שקדמה ופיתוח כלכליים מהווים אינטרס לאומי חשוב עבורם, ואם הם אכן מודעים לכך, הם אינם מסוגלים לממשו בלא להזדקק לשיתוף-הפעולה ולחכמה המופלגת של "הראש הישראלי". לחלופין, טענה זו מחייבת שכתוב עקרונותיה של תורת היחסים הבינלאומיים, וקבלת הסברה כי אף שמדינות ערב מודעות לכך שקדמה ושגשוג כלכלי הם אינטרס חיוני עבורן, כישויות לאומיות ריבוניות, הן מוכנות להקריב אינטרס זה למען אינטרסים של קבוצה לאומית אחרת. סברה זו, של מתן עדיפות לאינטרסים פלשתיניים על פני אינטרסים של מדינות ערב עצמן, נראית תמוהה עוד יותר כאשר נזכרים שלא מעט ממדינות אלה התנכלו קשות לפלשתינים, ואחדות מביניהן אף טבח בהם בממדים

גדולים יותר מאלה שבהם מואשמת ישראל על-ידי מבקריה הקשים ביותר.

יתרה מזו, כל מה שישראל מסוגלת להציע כדי לחולל פיתוח כלכלי אזורי יכולים להציע גם אחרים. מדינות ערב יכולות לפנות למקורות רבים, כגון יפן, טייוואן, קוריאה, סין, הודו, גרמניה, צרפת, שווייץ, קנדה, ארצות-הברית – לגיוס הון, טכנולוגיה, כוח עבודה וידע הנחוצים ליצירת מציאות כלכלית חדשה באזור, לסלילת אוטוסטרדות מאלג'יר לאפגניסטן, לבניית מסילות-ברזל שיקשרו את כורדיסטן עם קזבלנקה, לפריסת מערכת תקשורת פן-מזרח-תיכונית, ולהולכת מימי תורכיה (או הנילוס) למדבריות צחיחים. אך הן אינן עושות זאת. מדוע? משום שאין להן התבונה לכך ללא הדרכה ישראלית? משום שהן מוכנות לכפות עוני ומחסור על תושביהן עד אשר תקום המדינה הפלשתינית שהן יכלו להקים במשך שני עשורים שבהם שטחי ישי"ע היו תחת שלטון ערבי? הדעת נותנת שלא אלה הן הסיבות להעדר ההתפתחות הכלכלית של העולם הערבי, וכי יש לחפשן במקומות אחרים.

גורמי היסוד לדלות הכלכלית אינם נעוצים בהעדר הון, בהעדר משאבי טבע או בהעדר אחווה ישראלית-פלשתינית, אלא במבנה משטריהן של מדינות האזור. גם עושר הטבעי המופלג והגישה הבלתי-מוגבלת להון לא הפכו את כלכלותיהן של ערב הסעודית, עירק ואירן למשקים דינמיים הנשענים על בסיס יצרני-תעשייתי מפותח. סיוע חוץ מסיבי למצרים אינו מראה סימנים רבים שהדבר מסייע לחלץ את המדינה ממעמקי העוני. פיתוח אזורי של המזרח התיכון מחייב תנאים המהווים ניגוד מוחלט לאלה הדרושים להמשך שלטונם של המנהיגים המכהנים. כל מדינות האזור, למעט ישראל, הן גרסה זו או אחרת של רודנות צבאית. משטרים כאלה אינם יכולים לאפשר חופש תנועה של אנשים, של סחורות, של הון, של מידע ושל רעיונות בגבולות ארצותיהם. הם לא יכולים להרשות את ביזור השליטה על משאבי המדינה ואת תהליך קבלת ההחלטות בנוגע לשימוש בהם. הם לא יכולים לאפשר חדשנות יתר וקריאת תיגר על הקיים.

קיצורו של דבר, אין הם יכולים להרשות שיתקיימו תנאי היסוד הדרושים ליצירת אקלים כלכלי מתקדם. הישרדותם של המשטרים הקיימים מותנית פחות ברווחת אזרחיהם, נטולי "כוח כלפי", והרבה יותר בעצמת הצבא – שנועד להדוף (ולרדוף) את יריבי המשטר מבית, לא פחות (ואולי אף יותר) מאשר את אויבי המדינה מבחוץ. על כן מחויבים מנהיגי ערב להמשיך בהוצאות צבאיות כבירות ובשלמונים למקורבים, במקום להפנות משאבים לאומיים לשיפור מצב כלכלתם.²¹ הקמת מדינה זעירה נוספת בשטחי ישי"ע לא תשנה את מאפייני היסוד של דפוסי השלטון והממשל במשטרים המזרח-תיכוניים.

דברים אלה מבארים מדוע הניסיון לבנות סדר כלכלי חדש על יסוד סדר מדיני ישן נועד לכישלון. אפילו תומכים נלהבים ברעיון של שלום כלכלי, כגון שמעון פרס, מודים בכך במרומז. בספרו **מזרח תיכון חדש** קבע פרס כי: "טוטליטריזם הוכח כשיטה בזבונית ובלתי-יעילה. הוא זקוק למסורה חשאית גדולה, לצבא מצוחצח היטב ולצנזורה מתמדת".²² קביעה זו מותירה את הקורא תוהה כיצד בדיוק השקעה מסיבית במדינות טוטליטריות

תביא לשינוי משטריהן, למעט על-ידי העמקת מידת הדיכוי וחוסר היעילות בהם.²³ על כן, קשה להימלט מהמסקנה כי לא מדינה נוספת תביא את הבשורה של מציאות כלכלית חדשה באזור, אלא שינוי (ליברליזציה) מהותי של מבנה המשטר במדינות ערב. רק משטרים האחראים (accountable) כלפי בוחריהם, תחרות ופולרליזם במערכות הפוליטיות, ושקיפות בכלכלה ובמנגונים הציבוריים, יכולים לחולל את תנאי היסוד הנחוצים למימוש פריחה כלכלית במזרח התיכון.

סיכום – שאלת "האלטרנטיבה"

ה טעון האולטימטיבי של מחייבי "התהליך המדיני" כלפי שולליו הוא שכביכול "אין אלטרנטיבה". אולם לאמיתו של דבר, חובת ההוכחה בדבר קבילות החלופה המוצעת חלה דווקא על חסידי "התהליך". הרי מדינת ישראל התקדמה, התעצמה והתבססה לגמרי לא רע עד היום הגורלי ההוא בספטמבר 1993, שבו נחתמו הסכמי אוסלו. אילו סיפרו לאזרחי ישראל מהשורה בסוף שנות החמישים, שבהן שררו צנע כלכלי וחרדה ביטחונית, מועקת המעברות ופחד הפידאיון, כי בעוד שלושה עשורים תשרור בישראל מציאות אחרת לחלוטין, שבה רבים משוכני המעברות יעברו לפנטהאוזים ולווילות, שבמקום דרכי עפר יחצו את המדינה אוטוסטרדות, שבמקום חקלאות מתקשה תוביל את המשק תעשייה מתקדמת, שהתל"ג לנפש יגיע לרמה בין הגבוהות בעולם, שנוסף על גלי העלייה הפוקדים את שערי המדינה מנסים רבבות מקרב עמי העולם למצוא את פרנסתם בה, שחופשות בחוץ-לארץ יהפכו לבילוי עממי – אילו סיפרו לאותו האזרח מהשורה כי אלה יהיו פני המציאות בתחילת שנות התשעים, הוא היה בוודאי מקשיב בהשתאות, ומתקשה להאמין כי אכן כך יהיה. הוא היה סבור ודאי כי הישגים כאלה פירושם הצלחה מסחררת של הציונות. ואכן, כל אלה הושגו ללא עזרתו של "התהליך המדיני". ללא "התהליך המדיני", שיעורי הצמיחה בישראל בשנותיהם האחרונות של שלטון שמיר הגיעו לרמות שעלו על השיעור הממוצע שהיה בתקופת ממשלת העבודה – ובלי להותיר אחריו גירעון כה אימתני. לכן, לא על אלה הדוגלים באתוס של "עוד דונם, ועוד עז" רובצת החובה להראות שיש להם דרך קבילה המסוגלת

להוביל את מדינת ישראל לשגשוג וביטחון. דרכם כבר הוכיחה את עצמה. דווקא הסניגורים של דרך החיפזון, של המהלכים הגרנדיוזיים, "הנועזים" כביכול, המאפיינים את "התהליך המדיני", הם החייבים להוכיח שהדרך שהם מציעים היא אכן "אלטרנטיבה". נכון להיום, רוב הסימנים רחוקים מלהעיד על עדיפות דרכם על דרך הנחישות הסבלנית והדבקות העקשנית, שביסוד הנוסחה הקלסית (והמוצלחת) של האקטיביזם הציוני. לא נותר אפוא אלא לתהות אם "מחנה השלום", על מנהיגיו וחבריו מהשורה, לא נפלו קרבן לשקר שמפניו הזהיר אמנון רובינשטיין לפני שנים רבות, כאשר התריע כי "אין לך שקר גדול ומוחץ יותר מזה התובע הקמת מדינה פלשתינית נפרדת בגדה המערבית"²⁴ ■

טבלה א'

המדינה	תל"ג לנפש* (בדולרים קבועים 1995)
אירן	2,449
ירדן	1,532
ישראל	**17,079
מצרים	746
לבנון	3,020
סוריה	***3,285
עירק	907
ערב הסעודית	****6,815

מקור: WHEAT US Arms Control and Disarmament Agency, 1996

- * כל הנתונים מתייחסים לתל"ג של 1995, למעט המקרה של עירק, שלגביה יש מידע רק עד 1992.
- ** עלייה מ-12,870 דולרים ב-1985 (כלומר, גידול של 33 אחוזים כמעט, בדולרים קבועים, במשך עשור).
- *** כמעט ללא שינוי מ-3,256 דולרים ב-1985. מעניין לציין שהבנק העולמי מעריך את התל"ג לנפש בסוריה ב-1,120 דולרים. ראה: World Development Report, 1997
- **** ירידה מ-9,769 דולרים (כלומר, ירידה של 45 אחוזים בערך בדולרים קבועים, במשך עשור).

²² שמעון פרס, מזרח התיכון חדש, עמ' 64.

²³ לניתוח מפורט של ההשפעות השונות של ער- שר, מחד גיסא, ורפורמות דמוקרטיות, מאידך גיסא, ביצירת שלום במזרח התיכון, ראה: Martin Sherman, "What Brings Peace," Middle East Quarterly 5(3), 1998, pp. 13-22

²⁴ אמנון רובינשטיין, "שק- רים ופלשתינים", הארץ, 30.7.76.

רק אם נשווה את התמ"ג לנפש במזרח התיכון – ישרור השלום באזור.

שמעון פרס

(מאחר שאין כל סיכוי להשוות את התמ"ג לנפש במצרים [750 דולרים] עם זה של ישראל [17,500 דולרים], יושג השלום רק עם חורדת התמ"ג לנפש בישראל ל-750 דולרים)